

DE ONGELOVIGE THOMAS*Ann Van Sevenant*

Johan Braeckman en Maarten Boudry, *De ongelovige Thomas heeft een punt. Een handleiding voor kritisch denken*, Utrecht, Houtekiet, 2011, 269 pp., € 22,5
ISBN 978908241887

“Een handleiding voor kritisch denken” is de ondertitel van dit boek. In hun opzet hebben de auteurs gekozen voor de negatieve methode. Dat wil zeggen dat het werk grotendeels bestaat uit treffende illustraties die aangeven hoe het niet moet; die aantonen hoe gemakkelijk we onszelf misleiden. Het bevat talloze voorbeelden van drogredeningen waar we ons dagelijks aan bezondigen of anderen voor op de vingers tikken. Er wordt helder en duidelijk uitgelegd hoe je cognitieve valkuilen kunt vermijden en jezelf besparen van allerlei vormen van foute redeningen en onzinnigheden. Het boek is kortweg een oproep tot het doorprikken van zelfbedrog en het ontmaskeren van onwaarheden. Wie op zoek is naar materiaal waarmee hij het onkritische denken te lijf kan gaan, komt niet bedrogen uit.

“Een handleiding tegen onkritisch denken” was in zekere zin een betere ondertitel. Want wie er de driehonderd bladzijden van dit rijke boek op naleest, op zoek naar descriptieve voorbeelden van kritisch denken, zal zich wat moeite moeten getroosten. Kritisch denken is nu eenmaal schatplichtig aan onkritisch denken. Zonder de valkuilen van het denken en de vele misvattingen die het menselijke brein kan voortbrengen, is het niet eenvoudig om een kritische instelling zomaar op gang te brengen. Hoe kun je stap voor stap de juiste weg van het denken aangeven en van welk vertrekpunt zal je starten? Verstandig is het allicht om te pleiten voor de volgende drie grote verzuchtingen van de westerse mens; en meteen een pleidooi te houden voor goede informatie en voor de precisering en verfijning van het kritische denken (p. 36), voor minder kwetsbaarheid voor bijgeloof en irrationeel denken, dankzij het beroep op wetenschappelijke methodes (in het meervoud) (p. 24) en voor actief verzet tegen vooroordelen en dogmatisme (p. 23). Steeds geringer is de groep westerlingen die daar iets tegen in zal brengen. De (verwesterde) mensheid gaat er in die zin op vooruit.

Wat nu het preciseren en fout redeneren betreft, is het niet uitgesloten dat de lezer zich in dit boek stoort aan een inconsequentie die vrij spoedig aan het licht komt. De studie opent met (en dat is overigens ook de slotredenering) een verdediging van het ongeloof van de apostel Thomas (om niet te zeggen de heilige Thomas). Deze was immers niet lichtgelovig en vroeg naar tastbare bewijzen. Logisch was dat, want het blinde geloof dat Jezus van hem vroeg was voor Thomas pas haalbaar na de verificatie, na de controle van de feiten. Al was het maar één keer. Dat is overigens de grondstructuur van de meeste mirakels. Ze bestaan niet in het luchtledige, maar worden pas geloofwaardig als er concreet bewijsmateriaal wordt aangevoerd – al was het maar één keer – opdat er jarenlang kan worden geteerd op dat ene feit. En mogelijks ook op daaraan gekoppelde oorzakelijke verbanden die zomaar worden verondersteld en niet meer te weerleggen vallen.

De genoemde inconsequentie is storend omdat het boek nu net een verdediging is van controleerbaarheid (empirisch, via de zintuigen en logisch, via juiste denkwegen). Hoe valt het eerherstel van Thomas te rijmen met de bedrieglijkheid van onze zintuigen, waarvan de auteurs beweren: “Slechts een fractie van onze kennis kunnen we, zoals Thomas, met onze zintuigen controleren”, anders riskeren we “het slachtoffer te worden van zelfbedrog” (p. 13). Het schiet in het oog hoe de controleerbaarheid via de zintuigen haaks komt te staan op de bedrieglijke dimensie van de zintuigen. Hoe valt zoets op te lossen?

Gelukkig hebben Braeckman en Boudry begrepen dat je het dualisme van lichaam en ziel, van stoffelijk versus onstoffelijk, vandaag niet langer ongenueanceerd aan de man kunt brengen. Terloops gezegd kan bij de lezer aanvankelijk wel de indruk ontstaan dat het boek terugvoert naar eeuwenoude discussies, of bij momenten zelfs een soort inquisitie in omgekeerde richting bevat. Omdat zuiver materialisme en zuivere metafysica vandaag geen optie meer zijn, hebben de auteurs geprobeerd daar een mouw aan te passen. In hun pleidooi voor ‘goede wetenschap’ (zie verder) beperken ze zich niet alleen tot de controle op empirische betrouwbaarheid (verifieerbaarheid en falsifieerbaarheid), maar voegen daar het axioma van logische geldigheid en coherentie aan toe (p. 12).

De inconsequentie terzijde gelaten. Dat de lezer langs deze weg de kwaliteit van zijn denken kan verbeteren – zoals het boek overigens belooft – staat niet ter discussie. Wie zich bewust is van de misleidende kanten van selectieve waarneming, van de goocheltrucs van het brein, van zelfinductie en dergelijke, zal zich dankzij dit boek hopelijk minder gemakkelijk laten beetnemen door plat

boerenbedrog. Of althans minder het slachtoffer worden van wat hier met een veralgemenende term 'pseudowetenschap' heet. Groot is de ijver van de auteurs om onzin te bestrijden. Groot is hun enthousiasme dat getuigt van een sterke overtuiging: laten we met z'n allen op onze hoede zijn voor misbruik van kennis, vooral door de meest gewiekste (dus verstandige) misleiders.

De strijd tegen misleiding vormt daarmee de belangrijkste beweegreden van dit boek en dat is waarschijnlijk ook de grootste verdienste; naast het bieden van een alternatief voor pseudowetenschap die de niets vermoedende mens allerlei onzin probeert aan te praten. Vandaar het belang van een hoofdstuk over het verschil tussen pseudowetenschap en goede wetenschap (let op deze onverifieerbare term uit de ethiek) met aandacht, overigens terecht, voor het onoverkomelijke demarcatieprobleem tussen beide. Daarop volgt een definitie van goede wetenschap, die "ons betrouwbare kennis over de werkelijkheid verschaft waardoor ze zich kan permitteren om zich kwetsbaar op te stellen" (pp. 254-255).

De goede wetenschapper zal een beroep doen op het falsificatieprincipe, in tegenstelling tot pseudowetenschappers die zich daar constant tegen moeten beschermen. Als deze laatste met zijn beweringen door de mand valt, zal hij moeilijk opnieuw betrouwbaarheid winnen bij zijn publiek. Om die reden moet hij de dreigende falsificatie meteen incalculeren en op voorhand zijn publiek paralyseren. De goede wetenschapper daarentegen heeft geen nood aan het zich indekken tegen potentiële contradicties, want hij staat open voor komende nieuwe inzichten. Eenvoudigweg omdat hij van de waarheid houdt en bovendien niet in dienst staat van eigenbelang, althans niet als hij een van marktprincipes onafhankelijk onderzoek kan leiden.

Die laatste bedenking valt niet te onderschatten. De goede wetenschapper is heel waarschijnlijk iemand die zich niet laat corrumperen, en dat is niet min. Hij moet weerwerk bieden aan de vele verleidingen en in goed geweten handelen. En dat persoonlijk engagement is niet te verwarren met de strijd die hij tevens (lieft collectief) aanbindt tegen de verzinsels van de pseudo- en parawetenschappen, of soortgelijke verzinsels. Vooral als ze komen van mensen met zogenaamd goede bedoelingen.

Volgens de auteurs behoren hiertoe de homeopaten, parapsychologen, psychoanalisten, satanisten, creationisten, allerhande warrige denkers die iets bedenkelijks verkopen: ze kennen geen enkele empirische onderbouwing en wat ze vertellen hangt conceptueel met haken en ogen aaneen. En dat geldt niet minder voor postmoderne denkers, bedenkers van een "esoterisch-filosofisch gedachtegoed" waar een "bedwelmende aantrekkingskracht" van uitgaat en die wetenschappelijk verantwoorde kennis geringschatten (p. 286).

Nogmaals, de goede wetenschapper weerhoudt zich van wat hij onmiskenbaar herkent als bedrog, en doet niet mee aan bewuste misleiding. Zijn taak is het om dergelijke praktijken aan te klagen en zijn verontwaardiging te uiten; afgezien van het feit dat het soms riskant is om je nek uit te steken en een welbepaalde bewuste misleiding daadkrachtig tegen te gaan, in de hoop een einde te stellen aan nog meer wanpraktijken. Het onrecht dat de 'slechte pseudowetenschapper' zijn medemens doelbewust aandoet, moet een halt worden toegeroepen. En het liefst door alle leden van de samenleving, ook door wie er geen directe gevolgen van draagt.

Wie zou het met de auteurs niet eens zijn? Wie zou niet onmiddellijk de strijd aanbinden tegen pseudo-farmaceutica of tegen een pseudo-ecologie? Tegen economische en financiële instellingen die de waarheid maar al te goed weten, en doelbewust hun publiek in de tang nemen? Tegen elke onrechtmatige verleiding in naam van eigenbelang? Tegen het ontnemen van de menselijke waardigheid, enkel en alleen voor persoonlijk gewin? Wie zou het niet met de auteurs eens zijn dat ook de wetenschap zich in dienst moet stellen van de ontmaskering van bedriegers? In die zin lijkt het alsof we nog maar aan het vooravond staan van belangrijke ontwikkelingen.

Tot zover het eerste luik van de discussie, dat voornamelijk gaat over de relatie tussen subject en object. Daarnaast bestaat er in de menswetenschappen ook een tweede luik over de relatie tussen subject en subject, over de zogenaamde intersubjectieve relatie, die evenwel reikt tot ver buiten het referentiekader van voorliggend boek. Dat tweede luik is niet weg te cijferen uit de filosofische, existentiële traditie. De relatie tot de ander – volgens een postmodern jargon – neemt een belangrijke plaats in in de hedendaagse filosofie, en is een welkom vervolg op de ethische traditie die zich richt op de omgang van mensen met elkaar en de omgeving.

Alles wat kan worden ondergebracht onder de categorie van de omgang met de ander omvat evenwel een ontegensprekelijk nadeel: voor het bepalen van de waarheidsgetrouwheid kan nauwelijks worden teruggevallen op verificatie en falsificatie. De wetenschappelijke methode lijkt af te ketsen op intersubjectieve fenomenen; ofwel lijken deze laatste haar af te stoten zoals olie en water. Dat is misschien spijtig, maar al te waar. Wat kan worden teruggebracht tot een reeks van objectief bestudeerbare elementen, kan gelukkig genoeg nauwkeurig worden onderzocht. Maar dat geldt niet voor wat daarbuiten valt. Om die reden overigens moeten veel fenomenen eerst worden herleid tot het bestudeerbare of analyseerbare deel. En die reductie is ongetwijfeld de achillespees van de wetenschappelijke methode.

Wat het tweede luik betreft, is het kritisch denken dus voor verifieerbaarheid aangewezen op cijfermateriaal en enquêtes. En het is zeer de vraag of die de betrouwbaarheidstesten zullen doorstaan. De menselijke geest is nu eenmaal een vat vol tegenstrijdigheden, met talloze ondoorgrondelijke beweegredenen en denkkronkels, valse gevolgtrekkingen, om niet te spreken van het gedeelte vreemde geloofsovertuigingen, geheimen of dromen. Zodra je van start gaat met een studie over deze eigenaardige, maar wezenlijke componenten van het menselijke denken, begeef je je op glad ijs en loop je het risico in de chaos te verzinken. Dat is wellicht de reden waarom ethisch getinte onderwerpen een arsenaal aan geschriften opleveren. Thema's als rechtvaardigheid, onrecht, verdraagzaamheid, vergiffenis, oorlog, existentiële pijn en lijden, en oneindig veel soorten emoties, geven dat op zich al aan. Om niet te spreken van de gewone dingen die mensen zoal bezighouden, bijvoorbeeld tijdens hun vrije tijd. Hoeveel verifieerbare elementen zijn er te bespeuren in wat mensen passioneel bezighoudt? Hartstocht, enthousiasme en bewogenheid zijn kwaliteiten die met gemak vast te stellen zijn en die niet vragen naar onderzoek, maar graag worden onthaald. Ook in het boek van Braeckman en Boudry is dat het geval. De menselijke passie in al zijn vormen (esthetica, seksualiteit, religie, muziek) kan nauwelijks in woorden worden omgezet en garandeert om die reden alleen al zoveel talige onzinnigheden. Liefdesbrieven staan vol inconsequenties, ruzies bevatten heel wat onwaarheden, woede en angst zorgen voor irrationele uitingen, verdriet en lijden doen ons in een andere logica treden. Waarschijnlijk is dat de reden waarom boeken over die onderwerpen zo pijnlijk weinig accuraat zijn, maar misschien hier en daar een zinnetje bevatten dat iemand voorthelpt.

Wil je vermijden een filosoof van bedenkelijk allooi te zijn, dan hou je beter de handen af van dit al even bedenkelijk materiaal. De enige triestige reden die kan worden opgegeven – ter verantwoording van het (onopzettelijke) mistspuien van denkers die zich op wankel terreinen begeven – is waarschijnlijk dat ze niet anders kunnen. Ze zouden hun discours eigenlijk moeten starten met een excuus, ongeveer als dit hier: neem me niet kwalijk, waarde toehoorder, maar ik kan het niet helpen dat ik me steeds opnieuw probeer te verdiepen in de duistere wereld van het menselijke bestaan, in de hoop enige verlichting te vinden. Of ook: sta me toe dat ik in een zekere waan verkeer, en me met een aantal gelijkgestemden inbeeld dat menselijk onrecht kan worden bestreden of verzacht, dat we wonder boven wonder iets kunnen bijdragen aan het menselijke avontuur.

Dat avontuur geeft ons te kennen dat verschillende werkwijzen en meerdere perspectieven naast elkaar kunnen bestaan op het steile pad naar een 'betere wereld', om het wat melig te stellen. Dat zowel het eerste als het tweede luik onmisbare factoren zijn, en dat een zeker wensdenken hen bovendien niet vreemd is. Gelukkig is het boek van Braeckman en Boudry niet gericht tegen het wensdenken. Hoe vaak doen we daarop niet een beroep? In afzondering, als we

verschrikkelijke pijnen moet doorstaan, en wensen dat de dag van gisteren niet meer terugkomt, of dat de dag van morgen beter mag zijn. Of in groep, onder de vorm van ideologieën, droomscenario's of gezamenlijk inzet. Niet het wensdenken in het algemeen moet worden afgekeurd, maar de doelbewuste misleiding. Braeckman en Boudry opteren niet voor het weggooiën van de goedaardige effecten van wensdenken met het badwater van de dogmatische varianten ervan, inclusief indoctrinatie of machtsmisbruik. Ze beweren zelf dat ze er niet op uit zijn om de potentiële geneeskracht van bidden of van placebo's te ontcrachten of de mens te ontzeggen, maar om ongeloofwaardige theorieën te doorprikken.

Toch is dat geen reden om de draak te steken met wijzen van denken die op een andere leest zijn geschoeid, zoals in dit boek meer dan eens het geval is. Van groter belang is ervoor te zorgen dat het uitzicht op die 'betere wereld' niet in het gedrang komt, en vooral dat we elkaar het zicht op die betere wereld niet ontzeggen. Toegegeven dat een aantal postmoderne filosofen een soort mystificerend taalgebruik hanteren of zich bezondigen aan een onproductief denken. In die zin komt de lezer die zat te wachten op een boek waarin op een generaliserende wijze van leer wordt getrokken tegen het postmoderne relativisme in het laatste hoofdstuk ('Onzin voor gevorderden') aan zijn trekken. Daar moeten alle postmoderne denkers het ontgelden omdat ze volgens de auteurs de poten lijken weg te zagen van de stoel waarop ze zitten. Want ze vallen te beurt aan een hyperkritisch denken dat uitmondt in een woordenspel dat niets meer overeind houdt. Althans dat is de indruk die kan ontstaan bij wie meent dat deze filosofen niet werken in naam van consistentie, maar in naam van feilbaarheid. Of bij wie vreest dat de postmoderne gedachte alleen maar kan uitmonden in relativiteit, en dat het moderne project van objectiviteit daardoor in rook zal opgaan.

Terwijl de historische politieke dimensie van deze onhoudbare tweedeling op een ander vlak te situeren is. In de naoorlogse periode diende de dictatuur van de ene (westerse, antropocentrische, en ook destructieve) waarheid te worden verzwakt, of werd althans de objectieve waarheid te zeer vereenzelvigd met westers imperialisme. Inmiddels is gebleken dat we wat minder verknocht zijn aan veralgemenende waarheden en aan het eenzijdige vooruitgangsideaal, en meer gevoelig geworden voor wat aan het eendimensionale brein ontsnapt. We hebben meer oog voor differentiatie en nuancering, en gaan na wat er aan de steeds wisselende werkelijkheid kan weerstaan. Er wordt minder axiomatisch uitgegaan van duurzame, na te streven idealen, die aan de werkelijkheid worden afgetoetst. Veeleer wordt in de werkelijkheid afgetast hoe beweeglijk idealen zijn het in meegaan met het spel van verandering, in de hoop er duurzaam te kunnen op inspelen.

Eenmaal aan het modernisme en het postmodernisme voorbij, blijkt dat de betere elementen van beide elkaar niet noodzakelijk uitsluiten, maar dat ze samen de toekomst kunnen ingaan. Deze weinig ophefmakende visie neemt in rekening dat doorgedreven pogingen tot uitschakeling van ongewenste elementen, een proliferatie van deze laatste kunnen veroorzaken. Volgens deze vreemde logica is het niet uitgesloten dat de toenemende complexiteit van de wereld en de toenemende technicisering van de leefwereld, enerzijds een grotere behoefte aan wetenschap kunnen opwekken, maar dat anderzijds ook een omgekeerd effect kan ontstaan. Hoe meer wetenschappelijk onderbouwde verklaringen en nuchtere feiten, hoe ontvankelijker mensen soms worden voor onverklaarbare fenomenen. Hoe talrijker de meetbare gegevens, hoe duidelijker het verlangen groeit naar wat daarvan afwijkt.

Laten we dat gevaar niet uit het oog verliezen. En dat geldt tevens voor de traditionele tegenstelling van wetenschap en religie, van kennis en geloof. Sinds jaar en dag zijn wetenschap en religie aan elkaar uitgeleverd. Ook daar kunnen de betere elementen van beide aan het meest wenselijke wereldbeeld worden afgewogen, in plaats van tegen elkaar te worden uitgespeeld. Was de logica van uitsluiting ooit een eervol gegeven, de toekomst wijst eerder in de richting van het samen bestaan van meerdere logica's (ook uit andere windstreken). Vooral het opzoeken en onderzoeken van die betere elementen is vandaag aan de orde, samen met het opstellen van criteria van herkenbaarheid, voornamelijk met betrekking tot het tweede luik. Hoe herkenbaar zijn universele waarden als rechtvaardigheid, liefde, vrijheid, openheid, eerbied of verantwoordelijkheid, enzovoort? Misschien is het een idee voor een volgend boek over zelfbedrog en misleiding in dat verband, kortom over de illusoire kant van universele (universeel gewaande?) waarden. En wie weet wordt ooit door iemand ook aandacht besteed aan de illusoire productiemachine van de reclame- en filmindustrie (kortweg de economische en financiële industrie), die de grootste onzin mag verkopen, zonder dat iemand daar veel erg in heeft. Onder het mom dat deze fictieve werelden toch maar zijn wat ze zijn, kan deze uiterst gewiekste machinerie haar gang gaan, al is ze wellicht nog meer bedwelmend dan de pseudowetenschappen of bedenkelijke religies.